

Razvod braka u praksi europskih sudova: postupovni aspekti odlučivanja o imovinskim i statusnim posljedicama prestanka braka u odlukama sudova u Strasbourgu i Luxembourg

Alan Uzelac*, Paula Stojčević* i Tunjica Petrašević*

I. Uvod

Iako je uređenje bračnih i obiteljskih odnosa jedno od područja u kojem su u Europi nacionalne različitosti najizraženije, procesi približavanja, ako već ne i harmonizacije, nisu ga potpuno mimoišli. Kako u statusnoj, tako i u imovinskopravnoj materiji obiteljskog prava moguće je govoriti o općoj tendenciji europskih institucija da uređuju institute koji u osnovi imaju imovinskopravno značenje, što uključuje i intervenciju u materiju uzdržavanja i reguliranja imovinskih odnosa bračnih drugova tijekom braka i nakon njegova prestanka. Utoliko, u novijoj se doktrini danas počinje govoriti o „europskom sustavu bračnoimovinskih režima“.¹

Dok se na normativnoj razini rješenja u vezi s uređivanjem imovinskopravnih odnosa bračnih drugova pojedinih pravnih sustava europskih država nastoje približiti, zanimljivo je pokušati utvrditi događa li se isto i u postupovnom smislu. Točnije, valja ispitati koliko se praksa nacionalnih sudova pri odlučivanju o pojedinim pitanjima razvoda braka i njegovih imovinskih i statusnih posljedica razlikuje – ili koliko ima bitnih podudarnosti.

Europske pravosudne institucije mogle su se dosad baviti razvodom braka iz dvije perspektive. S jedne strane, i u materiji braka i obiteljskih odnosa potrebno je osigurati poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda kao najviših vrijednosti na kojima počiva pravo suvremenih demokratskih odnosa. U Europi, standarde zaštite ljudskih prava definira Europska konvencija za

* Prof. dr. sc. Alan Uzelac, Katedra za građansko procesno pravo, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

* Paula Stojčević, mag. iur., asistent, Katedra za građansko procesno pravo, Pravni fakultet Sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku.

* Tunjica Petrašević, mag. iur., asistent, Katedra ustavnih i političkih znanosti, Pravni fakultet Sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku.

¹ Prema Majstorović (2008), str. 182.

zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda.² Članstvo u Europskoj konvenciji podrazumijeva pristajanje država potpisnica na nadležnost Europskog suda za ljudska prava. Njegova praksa definira zajednički okvir za ujednačavanje pravnih shvaćanja nacionalnih sudova u sferi ostvarenja temeljnih ljudskih prava i sloboda. Utoliko, i njegove odluke donesene u vezi s nekim pitanjima vezanima uz uređenje pravnih odnosa bračnih drugova u povodu razvoda braka, imaju i osobito i neposredno značenje za nacionalno pravo europskih država. Za mnoge europske države, među kojima je i Hrvatska, valja uzeti da su pravna tumačenja Europskog suda za ljudska prava u primjeni standarda zaštite ljudskih prava definiranih Europskom konvencijom neposredno primjenjiva kao obvezujuće nacionalno pravo.

Druga perspektiva uže je vezana uz razvoj europskih integracija, i odnosi se prije svega na razvoj događanja u Europskoj uniji (u daljnjem tekstu EU). Zahvaljujući slobodi kretanja, ljudi postaju sve više mobilni, rade ili studiraju u drugim državama članicama. Kao posljedica mobilnosti sve je više brakova (i drugih oblika zajedništva među parovima) između osoba različita državljanstva. Svake godine se u EU sklopi oko 2,2 milijuna brakova od toga oko 350 000 s prekograničnim (međunarodnim) elementom. Na godinu se razvede oko 875 000 brakova, od toga oko 170 000 ili 16% razvoda su s prekograničnim elementom.³ Kada dođe do raspada braka između dvije osobe različita državljanstva ili dvije osobe koje više ne žive u istoj državi, nameće se pitanje pred kojim sudom uopće pokrenuti postupak razvoda braka, a postoji i neizvjesnost koje će pravo sud primijeniti kao mjerodavno.

Europska unija je već desetak godina u procesu unifikacije pravila o razvodu braka s prekograničnim elementom. Taj je proces otpočeo 1998. godine usvajanjem tzv. *Konvencije Brussels II*, koja je sadržavala pravila o nadležnosti, priznanju i ovrsi odluka u bračnim stvarima.⁴ Nakon toga u vrlo dinamičnom tempu slijedio je niz drugih normativnih akata i prijedloga, u kojima se područje primjene europskog prava u ovoj materiji kontinuirano nastojalo proširiti, i glede opsega primjene, i u vezi sa stupnjem obvezatnosti za države članice.⁵

² Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (dalje: Europska konvencija) izvorno je objavljena u Narodnim novinama, Međunarodni ugovori br. 18 od 28. listopada 1997. Pročišćeni tekst nakon stupanja na snagu Protokola 11. objavljen je u Narodnim novinama, Međunarodni ugovori br. 6/1999. (v. ispravak u 8/1999.), dok je Protokol 12. objavljen u Narodnim novinama, Međunarodni ugovori br. 14/2002.

³ Eurostat 59/2006 of 12 May 2006.

⁴ EC Convention on Jurisdiction, Recognition and Enforcement of Judgments in Matrimonial Matters ("Brussels II") (28 May 1998) OJ 1998, C 22/1.

⁵ Konvencija *Brussels II* nije nikada stupila na snagu, nego je već sljedeće godine, nakon stupanja na snagu Ugovora iz Amsterdama pretočena u obvezujuć instrument Zajednice Uredbu *Brussels II*, koja je bila na snazi od 1. svibnja 2004. do 1. svibnja 2005. kad je na

Europske uredbe, kojima je danas ovo područje uređeno, imaju izravnu primjenu u državama članicama, a prava koja iz njih proizlaze trebaju se štiti neposredno pred nacionalnim sudovima. Međutim, ako se pred nacionalnim sudom pojavi sumnja glede valjanosti ili tumačenja neke norme europskog prava, nacionalni sudovi mogu se (a nekada i moraju) obratiti Europskom sudu za prethodno tumačenje te norme u tzv. prethodnom postupku. Taj postupak danas je jedan od kamena temeljaca pravosudnog sustava EU, a s pomoću njega Europski sud definirao je neka od najvažnijih načela prava Zajednice.⁶ Praksa suda u Luxembourgju jest utoliko komplementarna praksi suda u Strasbourgu jer obje zajedno stvaraju pravnu praksu koja djeluje kao element harmonizacije u primjeni europskih pravnih normi i standarda.

Predmet ovog rada jest pregled relevantnih tema i odluka ovih dvaju europskih sudova, u odnosu na pojedina procesna pitanja vezana uz razvod braka i njegove imovinskopravne konzekvencije. Cilj rada nije raspravljati o pitanjima obiteljskopravne naravi, već upozoriti na više aspekata koji se pojavljuju u postupku zaštite prava stranaka iz ove materije, a koji, iako sami nisu neposredno obiteljskopravne naravi, mogu (kao što će se pokazati kroz analizu konkretnih slučajeva) znatno utjecati na sadržaj i djelotvornost pravne zaštite u ovim predmetima. U ovom će se radu tako tematizirati, u odnosu na zaštitu ljudskih prava u postupcima odlučivanja o razvodu braka i njegovim imovinskim konzekvencijama, specifični problemi osiguranja prava na pošteno suđenje i postupak u razumnom roku te pitanja djelotvornosti sustava ovrhe i ostvarenja prava na pristup sudu.

U odnosu na europsko pravo, u ovom radu analizirat će se pitanja međunarodne nadležnosti i primjene europskog prava u postupku razvoda braka. U svakoj od ovih tema kratko će se prikazati temeljna pravna pravila i načela, nakon čega će se predstaviti relevantne predmete o kojima je svaki od ova dva europska suda odlučivao. Kroz cijeli tekst provlačit će se i pitanje o relevantnosti pojedinih odluka u kontekstu hrvatskog prava i pravne prakse.

snagu stupila nova Uredba Brussels II bis kojom je zamijenjena Uredba Brussels II. Opseg primjene proširen je u vezi s pitanjem roditeljske skrbi, dok je materija koja se tiče razvoda braka ostala uglavnom netaknuta. Već je tijekom 2005. godine bilo najavljeno kako će se raditi na izmjenama Uredbe Brussels II bis, a prijedlog je prezentiran 2006. godine. Cilj prijedloga bio je stvaranje zajedničkih pravila o određivanju nadležnosti, priznanja sudskih odluka određivanju mjerodavnog prava za razvod braka u EU. Tada taj prijedlog, poznat kao Uredba *Rim III*, dulje vrijeme nije imao uspjeha jer države članice nisu uspjele postići potrebnu jednoglasnost da bi ipak 2010. bio usvojen kao „Council Regulation (EU) No 1259/2010 of 20 December 2010 implementing enhanced cooperation in the area of the law applicable to divorce and legal separation” (OJ L 343, p. 10 ff.). Vidi više u: V. i Boele-Woelki (2008), str. 781. i Majstorović (2008), str. 172.

⁶ Više o načelima europskog prava u: Josipović (2005), str. 3-107. Više o samom prethodnom postupku vidi u: Čapeta (2002), str. 177-292.

II. Postupci razvoda braka i uređenja odnosa nakon prestanka braka u praksi Europskog suda za ljudska prava (Strasbourg)

2.1. Općenito

Nacionalna zakonodavstva različito uređuju osobne i imovinske posljedice prestanka braka. No, bez obzira na različitost u zakonima koji uređuju brak, odnosno pravne postupke u kojima se odlučuje o pravnim posljedicama razvoda, u konačnici se mora zajamčiti mehanizam zaštite koji neće kršiti temeljna ljudska prava. Zato, premda se Europski sud za ljudska prava neće u pravilu baviti ispitivanjem prikladnosti zakona i drugih općih normi, on ima dužnosti ispitati je li u konkretnom slučaju ostvaren rezultat koji vrijeđa ljudska prava i temeljne slobode iz Europske konvencije.

2.2. Pravo na pristup sudu i besplatna pravna pomoć

U vezi sa sudskom zaštitom prava, postupak pred nacionalnim sudovima i u odnosu na bračne sporove (sporove o postojanju, poništaju i razvodu braka), i u odnosu na druge postupke u kojima se odlučuje o pravnim posljedicama razvoda, mora udovoljavati garancijama iz čl. 6. st. 1. Europske konvencije, koja jamči pravo na pravičan, primjereno brz i javan postupak. Garancije iz članka 6. protežu se na „građanska prava i obveze“ (*civil rights and obligations*). Pojam građanskih prava i obveza autonomno je definiran kroz praksu Europskog suda te obuhvaća i statusna prava u odnosu na brak i obitelj, kao i sva imovinska pitanja bračnog i obiteljskog prava.⁷ U odnosu na hrvatsko pravo, to znači da i hrvatski sudovi moraju osigurati pravo na pošteno suđenje u svim sporovima u kojima se odlučuje o razvodu braka kao o statusnom pitanju, ali i u sporovima o uzdržavanju koje ima tzv. osobnoimovinsku narav.⁸

Kako bi stranke mogle konzimirati svoje pravo na pošteno suđenje, nužno je da im pred nacionalnim sudovima bude osigurano djelotvorno pravo na pristup sudu. Stoga, u skladu s praksom Europskog suda, čl. 6. st. 1. Europske konvencije jamči ne samo pravo na pravičan, brz i javan postupak, već i pravo na pristup sudu u svim slučajevima u kojima se odlučuje o spornim pravima i obvezama građanske naravi. Pravo na pristup sudu mora biti efektivno osigurano, što bi moglo uključivati i potrebu osiguranja besplatne pravne pomoći strankama koje ne mogu uspješno same u postupku braniti svoja prava i interese, a nisu u mogućnosti platiti troškove profesionalnog pravnog savjetovanja i zastupanja.

⁷ Više o određenju pojma građanskih prava i obveza u: Uzelac (2010), str. 105.

⁸ Hrabar (2002), str. 57.

U dva predmeta koja su se odnosila na bračne sporove pred sudovima država članica Vijeća Europe, Europski sud za ljudska prava imao je prilike očitovati se o potrebi osiguranja prava na besplatnu pravnu pomoć u bračnim sporovima kao nužnom uvjetu za osiguranje prava na pristup sudu iz članka 6. Konvencije. Na temelju analize konkretnih okolnosti slučaja, Sud je bio došao do dva različita zaključka.

Tako je u predmetu *Airey*,⁹ koji je inače prvi put proširio domenu primjene prava na besplatnu pravnu pomoć na slučajeve građanske naravi, utvrđena povreda prava na pristup sudu zbog nemogućnosti osiguranja besplatnog punomoćnika u bračnom sporu pred sudom Republike Irske. U tom je predmetu podnositeljica lošeg imovnog stanja zatražila rastavu braka, no nije mogla platiti odvjetnika koji bi je u sudskom postupku zastupao. Iako pred irskim sudom nije postojala obveza odvjetničkog zastupanja, nije postojalo ni pravo na besplatnu pravnu pomoć za stranke koje traže sudsku rastavu braka. Europski sud zaključio je da je u tom predmetu pravo na pristup sudu povrijeđeno jer u svjetlu složene procedure i kompleksnih pravnih pitanja koja su se u tom slučaju postavljala, kao i nužnih dokaznih sredstava i emocionalne osjetljivosti bračnih sporova, mogućnost uspjeha u postupku neobrazovane stranke koja se sama zastupa pred Višim sudom bila tek teoretske naravi.¹⁰

S druge strane, u slučaju *Del Sol*¹¹ Europski sud u konačnoj presudi nije utvrdio povredu prava na pristup sudu, iako podnositeljici pred francuskim sudovima nije bila odobrena besplatna pravna pomoć radi podnošenja izvanrednog pravnog lijeka Kasacijskom sudu u postupku u kojem je bio razveden njen brak i odlučeno o pravnim posljedicama njegovog prestanka. Iako je u Francuskoj u takvim predmetima načelno postojala mogućnost osiguranja besplatne pravne pomoći, ured za besplatnu pravnu pomoć žalbenog suda odbio je zahtjev podnositeljice. U obrazloženju bilo je navedeno da, premda je tražiteljica zadovoljavala uvjete u pogledu imovinskog cenzusa, njezino obraćanje Kasacijskom sudu prema ocjeni tijela nije imala nikakve izgleda na uspjeh zbog nepostojanja opravdanih razloga za pobijanje odluka nižih sudova.

Europski sud u presudi je utvrdio da nije došlo do povrede prava na pristup sudu jer, iako u nekim građanskim slučajevima može postojati obveza da se besplatna pravna pomoć osigura, Europska konvencija ne jamči pravo na besplatnu pravnu pomoć u svim građanskim sporovima. Također, u tom je

⁹ Airey protiv Irske, 6289/73, presuda od 9. listopada 1979.

¹⁰ Airey protiv Irske, 6289/73, presuda od 9. listopada 1979. t. 24 (Među ostalim, kao argument su navedeni i statistički podaci: „...u svakom od 255 postupaka rastava braka pokrenutih u Irskoj u razdoblju od siječnja 1972. godine do prosinca 1978. godine, bez iznimke, podnositelja zahtjeva zastupao je odvjetnik.“).

¹¹ Del Sol protiv Francuske, 46800/99, presuda od 26. veljače 2002.

predmetu Europski sud ponovio stav da pravo na pristup sudu nije apsolutno pravo. Njega se u opravdanim slučajevima može ograničiti, u čemu svaka država uživa određenu slobodu procjene (*margin of appreciation*); svaka država ima pravo odrediti uvjete za ostvarivanje besplatne pravne pomoći i način na koji se koristi novac iz državnog proračuna dok god se ne ograničavaju ili krše prava zajamčena Europskom konvencijom.¹²

2.3. Pravo na suđenje u razumnom roku

Nacionalni sudovi su prema čl. 6. Europske konvencije dužni osigurati i suđenje koje se provodi u razumnom roku.¹³ Zahtjev koji Europska konvencija postavlja glede razumnog roka, nacionalnim je pravosudnim sustavima nerijetko teško zadovoljiti, tako da je povreda prava na suđenje u razumnom roku ne samo najčešća povreda u odnosu na prava zajamčena člankom 6. stavkom 1. Europske konvencije, već je i najčešća povreda u odnosu na prava zajamčena Europskom konvencijom uopće.¹⁴ Iznimka nisu ni postupci koji su se pred Europskim sudom vodili u vezi s povredama pred nacionalnim sudovima u postupcima razvoda braka.

Europski sud procjenjuje razumnost trajanja postupka u svakom slučaju pojedinačno, odnosno s obzirom na okolnosti slučaja.¹⁵ Međutim, neke načelne smjernice u vezi s razumnošću trajanja građanskog postupka ipak postoje. Smatra se da razdoblje koje se uzima u obzir za procjenu razumnosti trajanja postupka započinje trenutkom pokretanja spora pred sudom.¹⁶ Iznimno, u nekim se slučajevima uzima u obzir i vrijeme prije podnošenja tužbe.¹⁷ Krajnjim rokom relevantnog razdoblja smatra se donošenje odluke kojom se završava rasprava o predmetu spora, što znači da su obuhvaćeni i ovršni, žalbeni, ali i postupak pred Ustavnim sudom.¹⁸ Međutim, Europski sud u svakom pojedinačnom postupku prema posebno utvrđenim kriterijima ocjenjuje je li došlo

¹² U slučaju *Del Sol* izdvojena mišljenja izjavili su suci *Tulkens* i *Loucaides*. Prema njima, suženi pristup Europskog suda u ovom slučaju nije spojiv sa znatno liberalnijim stavom zauzetim u predmetu *Airey*. Smatraju da je ovdje Europski sud propustio uzeti u obzir činjenicu da podnositeljica nije uspjela iznijeti valjane razloge za pokretanje postupka pred Kasacijskom sudom jer je u jednom složenom i formalno zahtjevnom postupku za ostvarivanje pravne pomoći sudjelovala bez pravnog zastupnika.

¹³ *Frydlander protiv Francuske*, 30979/96.

¹⁴ Prema Uzelac (2010), str. 113.

¹⁵ *V. Zimmerman i Steiner protiv Švicarske*, 8737/79, presuda od 13. srpnja 1983, t. 29.

¹⁶ *König protiv Njemačke*, 6232/73, presuda od 28. lipnja 1978., t. 98.

¹⁷ *Usporedi Erkner i Hofauer protiv Austrije*, presuda od 23. travnja 1987.

¹⁸ *Usp. Silva Pontes protiv Portugala*, 23. ožujka 1994., *Erkner i Hofauer protiv Austrije*, presuda od 23. travnja 1987., *Diaz Aparicio protiv Španjolske*, 49468/99, presuda od 11. listopada 2001.

do povrede prava na suđenje u razumnom roku. On u obzir uzima stupanj složenosti predmeta, postupanje podnositelja (prisutnost ili odsutnost na raspravama, zahtjeve za odgodom postupka, ulaganje pravnih lijekova), postupanje nadležnih tijela (sudskih i upravnih) te vrijednost zaštićenog dobra za podnositelja.¹⁹ U praksi suda u Strasbourgu mnogo je predmeta u kojima je utvrđena prekomjerna dugotrajnost postupka. Ovdje navodimo samo manji izbor nekih od novijih odluka, koji može biti zanimljiv i zbog činjenice da u njemu dominiraju odluke donesene u odnosu na države istočne i jugoistočne Europe.

U predmetu *Szakály*²⁰ podnositelj se pozivao na povredu prava na suđenje u razumnom roku u postupku razvoda braka i podjele bračne stečevine. Europski sud utvrdio je kako predmet spora nije osobito složen, iako je u dokaznom postupku bilo potrebno vještačenje koje je trebalo procijeniti spornu imovinu i doprinos bračnih drugova. Podnositelj svojim ponašanjem nije znatno pridonio odugovlačenju postupka, no nadležna tijela nisu adekvatno koristila procesna ovlaštenja jer iako su se ročišta redovito održavala, trebalo je sedam (7) godina da se postupak okonča. Također, postupak je trebalo voditi uz više pozornosti i odgovornosti jer je pitanje uređenja imovinskopravnih odnosa bračnih drugova u postupku razvoda braka od osobite važnosti za podnositelja. Zbog toga je Europski sud našao da je došlo do povrede prava na suđenje u razumnom roku.

U predmetu *Sesztakov*²¹ podnositelj je također prigovarao dugotrajnosti postupka u kojemu se odlučivalo o razvodu, uzdržavanju i podjeli bračne stečevine. Predmet po ocjeni suda također nije bio osobito složen, iako je i u ovom sporu bilo teškoća s angažiranjem vještaka radi procjene vrijednosti imovine. Podnositelj nije svojim ponašanjem znatno pridonio odugovlačenju postupka, iako je uzrokovao odgađanje postupka u dva navrata. Stoga je Europski sud zaključio kako je ukupnom trajanju postupka od sedam godina i devet mjeseci pridonijelo postupanje nadležnih tijela. Posebno je istaknuto da je između donošenja odluke o razvodu braka i uzdržavanja te odluke o rješavanju imovinskopravnih odnosa prošlo pet godina.²² Uzimajući u obzir značenje rješavanja imovinskopravnih odnosa za podnositelja te ukupno vrijeme koje je nadležnim tijelima trebalo za donošenje odluke, utvrđeno je da je pravo na suđenje u razumnom roku povrijeđeno.

U slučaju *Peryt*²³ Europski sud utvrdio je da je riječ o nešto složenijem slučaju podjele bračne stečevine jer se u dokaznom postupku bilo izvodilo broj-

¹⁹ Prema Dutertre (2006), str. 197.

²⁰ Szakály protiv Mađarske, 59056/00, presuda od 25. svibnja 2004.

²¹ Sesztakov protiv Mađarske, 59094/00, presuda od 16. prosinca 2003.

²² Sesztakov protiv Mađarske, 59094/00, presuda od 16. prosinca 2003. t. 29.

²³ Peryt protiv Poljske, 42042/98, presuda od 2. prosinca 2003.

ne dokaze. No, ni ta činjenica sama za sebe nije opravdala duljinu postupka. Također, podnositelj je u znatnoj mjeri pridonio ukupnom trajanju postupka, posebno zbog okolnosti da je tražio izuzeće sudaca, preispitivanje načina imenovanja vještaka te ulagao brojne pravne lijekove. U presudi je Europski sud naglasio da stranke u postupku imaju pravo koristiti svoja procesna ovlaštenja, no da istodobno ne smiju zanemariti da pri tome snose i odgovornost za eventualno odugovlačenje postupka do kojega njihova procesna aktivnost može dovesti. Ipak, utvrđeno je da su za trajanje postupka od deset godina i sedam mjeseci u tom slučaju ipak ponajprije bila odgovorna nadležna tijela jer je tijekom postupka dolazilo do dugih razdoblja neaktivnosti. Istaknuto je da su nadležna tijela odgovorna za nadzor vještaka i provođenje dokaznog postupka te se opravdanje za ukupno trajanje postupka ne može pronaći u zahtjevnom dokaznom postupku.²⁴ Sve u svemu, strasbourški Sud utvrdio je da je došlo do povrede prava na suđenje u razumnom roku, no nije dosudio naknadu nematerijalne štete, smatrajući da će samo utvrđenje povrede biti dostatna satisfakcija za podnositelja zahtjeva. Razvidno je da je naknada izostala upravo zbog doprinosa podnositelja dužini trajanja postupka.

U predmetu *Treial*²⁵ bilo je riječi o još jednom razmjerno složenom postupku razvoda braka i podjele bračne stečevine. Utvrđujući povredu, Europski sud ocijenio je da, iako su i podnositelj i druga strana u znatnoj mjeri pridonijeli trajanju postupka, njihovo ponašanje ne oslobađa nadležna tijela odgovornosti, posebice s obzirom na to da ne samo da nisu poduzela potrebne radnje za ubrzanje postupka, već su i sama dovela do odugovlačenja postupka. Nadalje, Sud je naznačio da se u vođenju postupka trebalo više pozornosti posvetiti činjenici da je razvod braka statusno pitanje (u ovom slučaju povezano s pitanjem uređenja imovinskopravnih odnosa), a to je pitanje čije rješavanje utječe na ljudsko pravo na poštivanje obiteljskog života.²⁶

Slučaj *Wiśniewska*²⁷ u određenoj se mjeri izdvaja od ostalih predmeta u kojima su se podnositelji pozivali na povredu prava na suđenje u razumnom roku. Riječ je o postupku podjele bračne stečevine u kojemu je tijekom prvostupanjskog postupka bilo održano 25 ročišta. Od njih je barem osam bilo odgođeno zbog nedolaska svjedoka, bolesti suca i drugih sličnih razloga. Na trajanje postupka utjecala je i okolnost da su tri vještaka izrađivala nalaz i mišljenje, kako bi se utvrdila vrijednost imovine. Nakon što je presuda napokon donesena, uslijedio je žalbeni postupak i postupak u kojemu se podnositeljica pozivala na povredu prava na suđenje u razumnom roku prema domaćem pravnom

²⁴ Peryt protiv Poljske, 42042/98, presuda od 2. prosinca 2003., t. 57.

²⁵ Treial protiv Estonije, 48129/99, presuda od 2. prosinca 2003.

²⁶ Laino protiv Grčke 33158/96.

²⁷ Wiśniewska protiv Poljske, 42401/08, presuda od 20. travnja 2010.

sredstvu za zaštitu prava na suđenje u razumnom roku.²⁸ U tom postupku utvrđeno je da nepotrebnog odugovlačenja postupka nije bilo, a time ni povrede prava na suđenje u razumnom roku. Nakon što je započeo postupak pred Europskim sudom, Vlada Poljske podnijela je prethodni prigovor²⁹ u kojemu je navela da je spremna prihvatiti odgovornost za povredu prava na suđenje u razumnom roku i isplatiti podnositeljici naknadu nematerijalne štete u visini od oko 4.250 eura. Nakon što je podnositeljica odbila ponudu Vlade, Europski sud nastavio je postupak, ocijenivši da u konkretnim okolnostima slučaja ima opravdanja da se odstupi od redovitog pravila prema kojem bi se u takvom slučaju zahtjev moglo odbaciti prema čl. 37. st. 1. Konvencije. U obzir je bila uzeta i visina ponuđene kompenzacije.³⁰ U postupku je utvrđeno da je došlo do povrede prava na suđenje u razumnom roku isključivo odgovornošću nadležnih tijela, među ostalim, i postupanjem nadležnog nacionalnog suda koji u postupku u kojem se pozivalo na povredu prava na suđenje u razumnom roku, nije uzeo u obzir ukupno trajanje postupka te je time propustio primijeniti standarde koje je u svojoj praksi definirao Europski sud.³¹

2.4. Pravo na učinkovitu ovrhu sudskih odluka

Kako bi se osiguralo učinkovito ostvarenje prava na pošteno suđenje iz članka 6. stavka 1. Europske konvencije, nije dovoljno ostvariti procesna jamstva brzog, javnog i poštenog suđenja u kognicijskom postupku, već je potreban i djelotvoran postupak prisilnog ostvarenja sudske odluke. Upravo u tom smislu učinkovita ovrha smatra se prema novijoj praksi Suda sastavnim dijelom prava na pošteno suđenje u smislu čl. 6. st. 1. Europske konvencije.³²

²⁸ *Ustawa o skaradze na naruszenie prawa strony do rozpoznania sprawy w postępowaniu sądowym bez nieuzasadnionej zwłoki* (dalje: Zakon iz 2004.).

²⁹ Slične prethodne prigovore podnijele su Vlada Turske u slučaju Tahsin Acar protiv Turske, 26307/95 i Vlada Moldavije u slučaju Melnic protiv Moldavije, 6923/03, presuda od 14. studenog 2006.

³⁰ Kod procjene visine ponuđene kompenzacije Sud se pozvao na prijašnju praksu gdje je u slučajevima u kojima je riječ o postupcima sličnog ukupnog trajanja, uzimajući u obzir načela razvijena za utvrđivanje statusa povrijeđene stranke i visinu naknade nematerijalne štete, odlučio kako je došlo do povrede prava na suđenje u razumnom roku. V. Cocchiarella protiv Italije, 64886/01, Scordino protiv Italije, 36813/97, Dubjakova protiv Slovačke, 67299/01, presuda od 26. lipnja 2007.

³¹ *Wiśniewska protiv Poljske*, 42401/08, presuda od 20. travnja 2010. t. 31.(„...propuštanjem da uzme u obzir ukupno trajanje postupka, Regionalni sud Varšave nije primijenio standarde koji su u skladu s načelima prakse Suda.“). Sud se ovdje pozvao na stav koji je zauzeo u prijašnjoj presudi u slučaju *Majewski protiv Poljske*, 52690/99, presuda od 11. listopada 2005.

³² *Usporedi Hornsby protiv Grčke*, 18357/91, presuda od 19. ožujka 1997., t. 40. u kojemu Sud navodi kako se izvršenje presude treba smatrati sastavnim dijelom suđenja u smislu čl. 6. (U slučaju *Hornsby* Sud se poziva na slučaj *Di Pede protiv Italije* i *Zappia protiv Italije*, presude od 26. rujna 1996., par. 20-24 i par.16-20.)

Europski sud je o pravu na učinkovitu ovrhu raspravljao u jednom hrvatskom obiteljskopравnom slučaju, u predmetu *Mužević*.³³ Podnositeljica je bila zaključila sudsku nagodbu s bivšim suprugom kojom je on bio preuzeo obvezu predati joj određene pokretnine (uključujući i neki nakit) te nabaviti joj određene stvari (opremu za kuću i namještaj). Podnositeljica je protiv bivšeg bračnog druga ishodila tri sudske presude u kojima mu je naloženo platiti joj određene novčane iznose. U razdoblju između 1988. i 1992. pokrenula je protiv njega pet ovršnih postupaka. Pred Europskim sudom podnositeljica je isticala povrede prava na suđenje u razumnom roku. Kako prema praksi Europskog suda u ukupno trajanje postupka ulazi i vrijeme koje je potrebno za ovrhu sudske odluke jer se za potrebe čl. 6. ovrha smatra integralnim dijelom sudskog postupka, Europski sud utvrdio je da se ukupno trajanje postupka od gotovo devet godina, u odnosu na tri postupka koje je podnositeljica pokrenula, te tri godine i osam mjeseci u odnosu na druga dva njezina postupka, ne može smatrati razumnim. U presudi je Sud još jedanput podsjetio da „država ima obvezu organizirati sustav ovrhe presuda koji je djelotvoran kako na razini prava tako i u praksi te osigurati njihovu ovrhu bez neopravdanih odgoda“.³⁴

U konkretnom predmetu ocijenjeno je da postupak nije bio posebno složen te da do odugovlačenja nije bilo došlo zbog većeg doprinosa podnositeljice. Glavni je uzrok dugotrajnosti bila okolnost da domaći sudovi nisu djelotvorno kontrolirali ovršni postupak. Zbog toga nije ispunjen osnovni zahtjev koji se postavlja u odnosu na ovršni postupak, a to je ekspeditivnost, koja je nužna zbog same prirode postupka o kojemu je riječ.³⁵

U slučaju *Cvijetić*³⁶ podnositeljica zahtjeva i njezin suprug bili su nositelji stanarskog prava na stanu u Splitu u kojem su živjeli, a nakon razvoda braka suprug je otišao. Ubrzo nakon razvoda podnositeljicu zahtjeva iz stana je izbacila treća osoba te je zbog toga pokrenula sudski postupak i ishodila presudu kojom je utvrđena isključivom nositeljicom stanarskog prava te rješenje o ovrsi te odluke. Uslijedilo je više neuspješnih pokušaja ovrhe u razdoblju od gotovo sedam godina, u kojima iz više razloga sud nije uspio provesti ovrhu (među ostalim, zbog intervencije udruge ratnih vojnih invalida, nepojavljivanja stranaka odnosno nedolaska liječnika koji je trebao biti nazočan iseljenju). Napokon, stranke su se same sporazumjele oko iseljenja protupravno useljene obitelji.

³³ *Mužević protiv Hrvatske*, 39299/02, presuda od 16. studenog 2006.

³⁴ *Mužević protiv Hrvatske*, 39299/02, presuda od 16. studenog 2006., t. 83. Sud također upućuje na sličnu presudu u slučaju *Fuklev protiv Ukrajine*, 71186/01, presuda od 7. lipnja 2005.

³⁵ *V. Comingersoll S.A. protiv Portugala*, 35382/97.

³⁶ *Cvijetić protiv Hrvatske*, 71549/01, presuda od 26. veljače 2004.

Podnositeljica se pred Europskim sudom pozivala na povredu prava na suđenje u razumnom roku uzrokovanu nemogućnošću pravodobne i učinkovite ovrhe odluke o iseljenju, a s tim u vezi i na povredu prava na poštovanje osobnog i obiteljskog života iz članka 8. i pravo na mirno uživanje vlasništva iz članka 1. Protokola 1.

Sud je i u ovom predmetu bez teškoća utvrdio povredu prava na suđenje u razumnom roku. Što se tiče povrede prava na poštovanje osobnog i obiteljskog života, utvrđeno je da su nadležna tijela ispunila primarnu obvezu iz članka 8., točnije obvezu osiguravanja tog prava nemiješanjem u njezino pravo na poštovanje doma,³⁷ ali su bila dužna osigurati i ponovno ostvarenje tog prava, kada je podnositeljici ono bilo uskraćeno. Sud je istaknuo da „bitna svrha članka 8. nije samo zaštititi pojedince od proizvoljnih miješanja“; nego i ispunjenje „pozitivne obveze koje su implicirane u obvezi djelotvornog poštovanje prava podnositelja“.³⁸ Ispitujući činjenice ovog slučaja, utvrđena je povreda prava na poštovanje doma iz čl. 8., Konvencije, zato što

„...država ugovornica evidentno nije pokazala da je organizirala svoj pravni sustav na način koji bi spriječio ometanje izvršenja pravomoćnih presuda njenih sudova. Takav je propust države ugovornice u ovom predmetu stvorio ili barem omogućio situaciju u kojoj je podnositeljica zahtjeva bila spriječena uživati svoj dom kroz vrlo dugo vremensko razdoblje.“³⁹

U predmetu *Bijelić*⁴⁰ protiv Srbije i Crne Gore činjenično je stanje bilo dosta slično predmetu *Cvijetić*. Posrijedi je bila nemogućnost iseljenja bivšeg bračnog druga, koji je s novim bračnim drugom nastavio bespravno koristiti stan na kojem je postojalo stanarsko pravo, koje je nakon razvoda braka pripalo podnositeljici zahtjeva i njezinim kćerima (koji su stan u međuvremenu otkupile). I u ovom se predmetu bilo pribjegavalo demonstraciji sile radi izbjegavanja iseljenja – bivši bračni drug prijetio je krvoprolićem, ako bi se

³⁷ V. *supra* slučaj *Sesztakov*.

³⁸ *Cvijetić*, t. 47.

³⁹ *Ibid.* t. 53.

⁴⁰ *Bijelić* protiv Srbije i Crne Gore, 11890/05, presuda od 28. travnja 2009. U ovom slučaju Europski sud najprije je morao utvrditi koja bi se od tih dviju država mogla smatrati odgovornom za sporno nečinjenje nadležnih tijela u razdoblju od 3. ožujka 2004. do 5. lipnja 2006., jer je Crna Gora proglasila nezavisnost 3. lipnja 2006. Europski sud zauzeo je stav kako „osnovna prava koja su zaštićena međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima trebaju uistinu pripadati pojedincima koji žive na teritoriju dotične države potpisnice, bez obzira na njen kasniji raspad ili sukcesiju“. Treba smatrati da su i Konvencija i Protokol 1. bili stalno na snazi u odnosu na Crnu Goru od 3. ožujka 2004., između 3. ožujka 2004. i 5. lipnja 2006., kao i nakon toga. S obzirom na činjenicu da je sporni postupak bio isključivo u nadležnosti nadležnih tijela Crne Gore, zaključeno je da je Crna Gora odgovorna za osiguravanje zaštite prava zajamčenih Europskom konvencijom.

provela ovrha – a isto tako su i državna tijela bila neučinkovita u provedbi pravomoćnih i ovršnih akata. Štoviše, u postupku ovrhe u tom predmetu policija je obavijestila ovršnog suca da bi „provedba ovrhe bila previše opasna jer bi ovršenik mogao u zrak dići cijelu zgradu, a policijski službenici nisu osposobljeni da se nose s takvim situacijama“.⁴¹

Međutim, pravno se ovaj slučaj razlikovao od citiranog predmeta *Cvijetić* zato što su se podnositeljice ponajprije pozivale na povredu prava na vlasništvo (čl. 1. Protokola 1.), a tek podredno na povredu članka 6. stavka 1. i članka 8. Također, posebnost je ovog predmeta⁴² da se u zahtjevu pozivalo samo na povredu prava na pravično suđenje, a bez posebnog osvrta na povredu prava na suđenje u razumnom roku i pravodobnu i učinkovitu ovrhu,⁴³ iako je bilo očito da je zahtjev glede neadekvatnosti duljine ovršnog postupka, bez sumnje, zadovoljen.⁴⁴ Europski sud u ovom slučaju zauzeo je stajalište kako je došlo do povrede prava na mirno uživanje vlasništva iz članka 1. Protokola 1. jer država ugovornica nije ispunila pozitivne obveze koje su sadržane u osiguravanju djelotvornog ostvarivanja prava koja se jamče Konvencijom. U kontekstu članka 1. Protokola 1. te pozitivne obveze mogu značiti da država mora poduzeti mjere nužne da se zaštiti pravo na vlasništvo,⁴⁵ osobito kada postoji izravna veza između mjera za koje podnositelj može legitimno očekivati da ih nadležna tijela poduzmu i djelotvornog uživanja njegova ili njezina vlasništva. U vezi s povredom članka 6. stavka 1. Europske konvencije Europski sud je ocijenio da je upravo neizvršenje suština prigovora podnositelja zahtjeva. No, iako je pozivanje na povredu članka 6. stavka 1. prihvatljivo, zbog utvrđene povrede prava na mirno uživanje imovine nije nužno da se posebno razmatra meritum pitanja je li došlo do povrede članka 6. stavka 1.⁴⁶ Iako su se podnositeljice pozivale i na povredu članka 8. (pravo na dom), Europski sud nije našao taj prigovor osnovanim. Naime, s obzirom na to da je druga podnositeljica zahtjeva u svoje i ime treće podnositeljice ovlastila prvu podnositeljicu da proda

⁴¹ Ibid. t. 32.

⁴² U praksi Europskog suda postoji samo jedan sličan slučaj na koji se u presudi i pozivalo – *v. mutatis mutandis* *Davidescu* protiv Rumunjske, 2252/02, presuda od 16. studenog 2006.

⁴³ *V. supra* slučajeve *Mužević* i *Cvijetić*.

⁴⁴ Europski sud utvrdio je da je „sporno neizvršenje u nadležnosti Suda *ratione temporis* već gotovo pet godina, a prije toga je već proteklo deset godina“.

⁴⁵ *Broniowski* protiv Turske, 48939/99.

⁴⁶ Ova odluka Europskog suda svojevrsno je odstupanje od prakse da se u slučajevima u kojima je zahtjev vezan uz nemogućnost ostvarenja prava podnositelja zbog nemogućnosti izvršenja sudske presude u prvom redu ispituje povreda prava na suđenje u razumnom roku i pravodobnu i učinkovitu ovrhu članka 6. stavka 1. Europske konvencije. (*v. Hornsby* protiv Grčke, 18357/91, presuda od 19. ožujka 1997., *Immobiliare Safi* protiv Italije, 22774/93, presuda od 28. srpnja 1999., *Estima Jorge* protiv Portugala, 24550/94, presuda od 21. travnja 1998.)

predmetni stan, jasno je kako se stan više ne može smatrati njihovim „domom“ te su očito prekinule obiteljsku vezu, pokazavši kako se nemaju namjeru vratiti živjeti u njega. Specifičnost čini i odluka Europskog suda u vezi s naknadom štete. Naime, podnositeljice su tražile ukupno 97.200 eura na ime naknade materijalne i nematerijalne štete. Europski sud dosudio je 4.500 eura za pretrpljenu nematerijalnu štetu, i obvezu da u roku od tri mjeseca Vlada Crne Gore izvrši navedenu odluku. No, Europski sud podredno je obvezao Vladu Crne Gore da ukoliko Vlada u roku od tri mjeseca ne izvrši odluku „radi pravičnosti i u svjetlu veoma specifičnih okolnosti ovog predmeta, a i činjenice da Vlada Crne Gore nije komentirala zahtjev podnositeljica u vezi naknade štete“, isplati podnositeljicama zahtjeva umjesto 4.500 eura iznos od 92.000 eura.⁴⁷

2.5. Drugi procesni aspekti

U nekim citiranim postupcima pred Europskim sudom stranke su se pozivale i na povrede drugih procesnih ljudskih prava zajamčenih Konvencijom: npr. pravo na nezavisan i nepristran sud (čl. 6. st. 1.), pravo na ravnopravnost bračnih drugova (čl. 5. Protokola 7.)⁴⁸ te pravo na djelotvorno pravno sredstvo (čl. 13.) i zabranu diskriminacije (čl. 14.). Načelno bi bilo moguće da u postupcima u povodu razvoda braka dođe i do ovih povreda, no u predmetima koje smo analizirali u ovom pogledu nisu bila utvrđena kršenja Konvencije. Iako je iz toga nezahvalno izvoditi generalizacije (posebno glede čl. 13., gdje je u drugim predmetima često dolazilo do povreda), čini se da su u kontekstu postupaka u kojima se odlučuje o razvodu braka i njegovim pravnim posljedicama, ove povrede zasad manje zastupljene.

III. Postupci razvoda braka i uređenja odnosa nakon prestanka braka u praksi Europskog suda (Luxembourg)

3.1. Općenito

Europska unija ima ograničenu nadležnost u reguliranju obiteljskopравnih pitanja. Svaka država članica ima svoja vlastita pravila o razvodu i/ili separaciji braka, uzdržavanju bračnih drugova i djece, roditeljskoj skrbi i drugim pitanjima. Uloga EU svodi se uglavnom na definiranje pravila o određivanju nadležnosti za rješavanje gore istaknutih pitanja te pravila o priznanju odluka u tim stvarima.⁴⁹

⁴⁷ Usporedi *mutatis mutandis* Papamichalopoulos i ostali protiv Grčke, 31. listopada 1995., Jasar protiv Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije, 69908/01, 15. veljače 2007.

⁴⁸ Oba prigovora istaknuta su u predmetu *Szakały*, cit. supra.

⁴⁹ Vidi <http://www.international-divorce.com/europe.htm> (pristup 15. ožujka 2010.)

Materijalno pravo koje regulira materiju razvoda braka uvelike se razlikuje među državama članicama; od Malte koja uopće ne poznaje razvod braka, pa sve do Švedske gdje brak može biti razveden gotovo odmah, na jednostrani zahtjev.⁵⁰ Nadalje, postoji velika razlika i u pravilima o određivanju mjerodavnog prava – od redovite primjene načela *lex fori*, preko primjene nacionalnog prava bračnih drugova, prava njihova redovita prebivališta do prava najbliže veze. Ova diskrepancija u neskladu je sa slobodom kretanja odluka o razvodu braka, koja omogućava da razvod braka postignut u jednoj državi članici, bude priznat u svim ostalim državama članicama Unije.⁵¹

S obzirom na to da je u našem radu naglasak na imovinsko-pravnim aspektima braka, u radu se nećemo sustavno baviti svim aktima koji su mjerodavni za razvod braka, već ćemo se dotaknuti samo pojedinih odredbi koje su nam relevantne za imovinsko-pravne aspekte razvoda braka.

S druge strane, obradit će se i slučajevi (poput predmeta *Humer*) u kojima na europskoj razini nije postojala specifična regulacija u obiteljskopravnom kontekstu, pa su se relevantna pitanja o pojedinim konzekvencijama razvoda braka rješavala na temelju drugih europskih uredbi. Iako je naglasak u ovome radu na imovinskopравnim konzekvencijama prestanka braka, zbog razmjerno oskudne prakse u ovom dijelu obradit će se i neke slučajeve koji se tiču drugih aspekata razvoda braka.

3.2. Priznanje odluka o razvodu braka

Kao što je vidljivo iz samog naziva Uredbe Brussels II,⁵² ona se primjenjivala na nadležnost, priznanje i ovrhu odluka u bračnim stvarima te stvarima roditeljske skrbi za zajedničku djecu bračnih drugova. Uredba se dakle odnosila samo na djecu bračnih drugova tako da djeca iz ostalih životnih zajednica nisu uživala istu razinu pravne zaštite. Ta je uredba bila predmet raznih kritika te je ubrzo nadomještena Uredbom Vijeća o nadležnosti, priznanju i ovrsi sudskih odluka u bračnim stvarima i stvarima iz područja roditeljske skrbi tzv. Uredba Brussels II bis.⁵³

⁵⁰ Boele-Woelki (2008), str. 781.

⁵¹ Boele-Woelki (2008), str. 781.

⁵² Uredbi Bruxelles II prethodila je Europska konvencija o nadležnosti, priznanju i ovršenju odluka u obiteljskim stvarima iz 1998. g. No na temelju Ugovora iz Amsterdama, Konvencija je 2000. g. pretočena u obvezujući instrument zajednice – uredbu. Vidi više Rešetar (2008), str. 224–258.

⁵³ Vidi: *Council Regulation (EC) No 2201/2003 of 27 November 2003 concerning jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in matrimonial matters and the matters of parental responsibility, repealing Regulation (EC) No 1347/2000* (OJ 2003 L 338). Najoštrije kritike u odnosu na Uredbu Brussels II bile su da se ona odnosila samo na

Uredba Brussels II bis primjenjuje se u građanskim predmetima koji se odnose na razvod, rastavu ili poništaj braka te, kao novina u odnosu na Brussels II, na dodjeljivanje, ostvarivanje, povjeravanje i ograničenje roditeljske skrbi.⁵⁴ Ona ne uređuje ni mjerodavno pravo za razvod braka, ni imovinsko-pravne posljedice prestanka braka, no sadrži pojedine važne odredbe koje uređuju pitanje nadležnosti za razvod braka.

U čl. 3. st.1. Uredbe navodi se nekoliko osnova za određivanje nadležnosti tijela za razvod, rastavu ili poništenje braka. Osnove su elektivne i nijedna nema prioritet nad ostalima.⁵⁵ No, lista osnova je taksativna i supružnici ne mogu izabrati nadležnost suda izvan nje.⁵⁶ Ako je postupak razvoda, rastave ili poništenja braka između istih stranaka pokrenut u dvije ili više država članica, sud države članice pred kojim je postupak najprije pokrenut ostaje nadležan, a sud u drugoj državi članici treba zastati s postupkom, dok sud pred kojim je prvo pokrenut postupak ne odluči o svojoj nadležnosti. Jednom kad nadležnost bude utvrđena, sud u drugoj državi članici oglasit će se nenadležnim.

Premda je na snazi već pet godina, i dalje ne postoji dovoljno sudske prakse u odnosu na tumačenje i primjenu Uredbe Brussels II bis, tako da nije sasvim jasan doseg njezine primjene. O tome svjedoči i relativno noviji predmet *Hadady*.⁵⁷ U tom je slučaju riječ o bračnim drugovima⁵⁸ koji su oboje bili mađarski državljani. Nakon sklapanja braka 1979. godine, oboje su se preselili u Francusku, gdje su nakon pet godina boravka oboje uz mađarsko, stekli i francusko državljanstvo. Suprug, gospodin Hadady, 23. veljače 2002. pokrenuo je brakorazvodnu parnicu pred Regionalnim sudom u Budimpešti. Prema tvrdnjama supruge, ona nije ni znala za pokretanje postupka tijekom sljedećih šest mjeseci. Mađarski sud razveo je brak presudom od 4. svibnja 2004. U međuvremenu je supruga pokrenula brakorazvodnu parnicu pred Obiteljskim sudom u Meauxu,⁵⁹ pozivajući se na krivnju supruga koji ju je prema njezinim navodima sustavno zlostavljao od 2000. godine. Francuski sud je njezin zahtjev proglasio nedopuštenim jer je brak već bio razveden odlukom suda u

djecu bračnih drugova tako da djeca iz ostalih životnih zajednica nisu uživala istu razinu zaštite. Kritizirala se nedovoljna zaštita djetetove dobrobiti u postupcima prestanka braka što je bila posljedica tradicionalnog načina razmišljanja kako je brak i razvod braka stvar odraslih, a tek od sporedne važnosti za djecu. Vidi više Rešetar (2008), str. 224-258.

⁵⁴ Vidi čl. 1. st. 1. Uredbe.

⁵⁵ Vidi: Commission staff working paper – *Annex to the Green Paper on applicable law and jurisdiction in divorce matters* {COM(2005)82 final}, str. 9.

⁵⁶ Vidi čl. 3. Uredbe Brussels II bis.

⁵⁷ Vidi slučaj *Hadady*, C-168/08.

⁵⁸ Imena bračnih drugova bila su Laszlo Hadadi i Csilla Marta Mesko.

⁵⁹ *Tribunal de grande instance de Meaux*.

Mađarskoj. U povodu žalbe, žalbeni sud u Parizu⁶⁰ poništio je tu odluku uz obrazloženje da odluku mađarskog suda nije moguće priznati u Francuskoj. U povodu žalbe Kasacijski sud⁶¹ 16. travnja 2008. uputio je Europskom sudu nekoliko pitanja o tumačenju čl. 3./1.b Uredbe Brussels II.

Odgovarajući na postavljena pitanja, Europski sud je zaključio da je francuski sud sukladno čl. 64. st. 4. Uredbe morao utvrditi je li mađarski sud bio nadležan na temelju čl. 3. st. 1. Uredbe. Ako je odgovor na to pitanje pozitivan, sud nije više ovlašten proglasiti se nadležnim i tretirati bračne drugove samo kao francuske državljane. Francuski je sud morao uzeti u obzir i činjenicu da oboje supružnika imaju i zajedničko državljanstvo države članice podrijetla odluke o razvodu braka – Mađarske. U takvom slučaju, bračni drugovi imaju pravo izbora suda pred kojim će pokrenuti postupak.

3.3. Priznanje privremenih mjera o roditeljskoj skrbi

U drugome predmetu, slučaju *Purrucker*,⁶² njemački Savezni sud⁶³ uputio je pitanje Europskom sudu o tome može li se privremena mjera kojom je španjolski sud dodijelio skrbništvo ocu priznati i izvršiti u Njemačkoj, kao i konačna sudska odluka o skrbništvu.⁶⁴ Naime, Uredba propisuje mogućnost da nenadležni sud u hitnim slučajevima poduzme određene privremene zaštitne mjere s ciljem zaštite djeteta ili njegove imovine, s tim da takva mjera prestaje vrijediti kada nadležni sud donese odgovarajuću odluku.⁶⁵ Uredba predviđa mogućnost automatskog priznanja i izvršenja odluka.⁶⁶ Pitanje upućeno Europskom sudu bilo je može li se pravilo iz čl. 21. o automatskom priznanju odluka primijeniti i u odnosu na privremene mjere iz čl. 20.

Činjenice slučaja *Purrucker* bile su sljedeće: nakon prekida izvanbračne zajednice, roditelji vode spor o skrbništvu nad dvoje blizanaca od kojih jedan živi s majkom u Njemačkoj, a drugi s ocem u Španjolskoj. Sukladno sporazumu kojim reguliraju prekid svoje izvanbračne zajednice, djeca su trebala živjeti s majkom u Njemačkoj, dok bi otac imao pravo na susrete i druženja. Sporazum je ovjerio javni bilježnik, uz nazočnost i suglasnost obaju roditelja u obliku tzv. *convenio regulador* koji je, da bi stekao svojstvo ovršnosti, još trebao potvrditi sud. U međuvremenu majka odlazi s jednim od blizanaca u

⁶⁰ *Cour d'appel de Paris.*

⁶¹ *Cour de cassation.*

⁶² Vidi slučaj *Purrucker*, Europski sud, C-256/09.

⁶³ *Bundesgerichtshof.*

⁶⁴ U čl. 21. propisuje se automatsko priznanje i izvršenje odluka.

⁶⁵ Vidi čl. 20. Uredbe Brussels II bis.

⁶⁶ Vidi čl. 21. Uredbe Brussels II bis.

Njemačku, nakon čega otac pred španjolskim sudom traži hitnu privremenu mjeru kojom bi mu se dodijelilo skrbništvo nad oboje djece, naredilo povrat djeteta iz Njemačke te majku osudilo na plaćanje uzdržavanja u iznosu od 300 eura na mjesec. Španjolski sud svoju nadležnost utvrdio je na temelju Haške konvencije iz 1980. te bilateralnog sporazuma između Njemačke i Španjolske. Nakon izricanja privremene mjere, otac je zatražio njezino priznanje u Njemačkoj. U međuvremenu je majka pokrenula postupak priznanja sklopljenog sporazuma o skrbništvu pred sudom u Njemačkoj, no taj postupak još nije bio okončan u trenutku izricanja privremene mjere. U pitanju je bila i zakonitost odvođenja djeteta; majka je tvrdila kako na to ima pravo sukladno sporazumu; s druge strane, otac se pozivao na okolnost da je uzela samo jedno dijete i da sporazum još nije bio potvrđen u trenutku odvođenja djeteta.

Prema mišljenju nezavisne odvjetnice Sharpston od 20. svibnja 2010., sukladno Uredbi, privremena bi se mjera o skrbništvu koju je izrekao sud u jednoj državi članici, morala moći priznati i ovršiti u drugoj državi članici, kao i konačna odluka. Europski sud nije podržao mišljenje nezavisne odvjetnice, već je u konačnoj presudi od 15. srpnja 2010. zaključio kako se pravilo iz čl. 21. ne primjenjuje u odnosu na privremene mjere iz čl. 20. Uredbe jer to nije bila namjera zakonodavca Unije.⁶⁷ Možda je odgovor Europskog suda pomalo neočekivan, no ovom odlukom nije prekludiran konačan ishod postupka, s obzirom na to da je na njemačkom sudu da ocijeni prirodu privremene mjere španjolskog suda i konačno odluči o njezinu priznanju.⁶⁸

3.4. *Priznanje prava djeteta na uzdržavanje u vezi s promjenom prebivališta*

U predmetu *Humer*⁶⁹ Europski sud bavio se obvezom prekograničnog uzdržavanja djece. Za taj je predmet povod bila odluka austrijskog suda koji je odbio zahtjev djeteta za uzdržavanjem zbog okolnosti da dijete nakon razvoda braka svojih roditelja živi s majkom u Francuskoj, dok se otac i dalje nalazi u Austriji. Naime, austrijsko je zakonodavstvo kao uvjet za pravo na uzdržavanje postavljalo, među ostalim, i prebivalište uzdržavane osobe. Europski sud smatrao je da unatoč tome što Uredba 1408/71 o socijalnoj zaštiti⁷⁰ ne spomi-

⁶⁷ Vidi predmet *Purrucker*, Europski sud, C-256/09, par. 84.

⁶⁸ Vidi komentar odluke na <http://internationalfamilyolutions.com/ecj-decisions/> (pristup 10. listopada 2010.)

⁶⁹ C-255/99, ECR I-1205 [2004].

⁷⁰ Vidi: *Regulation (EEC) No 1408/71 of the Council of 14 June 1971 on the application of social security schemes to employed persons and their families moving within the Communi-*

nje izričito djecu odnosno naknadu za uzdržavanje djece, nema razloga da se ta naknada ne podvede pod doseg Uredbe. Da je kojim slučajem Europski sud odbio ovaj zahtjev, time bi zapravo negirao pravo na slobodu kretanja građana Unije.⁷¹ No ono što je nama ovdje važno jest to da je Europski sud prepoznao probleme razvoda i posljedice koje on može imati za djecu.⁷²

Premda u navedenom predmetu nisu posrijedi posebna procesna pitanja, od opće je relevantnosti način na koji je sud interpretacijom proširio doseg akata Unije radi izbjegavanja apsurdnih i neprimjerenih rezultata. Upravo kako bi se spriječile ovakve situacije, bez potrebe da europski sudovi pribjegavaju širokoj interpretaciji, Europsko je vijeće još 1999. godine na samitu u Tampereu predložilo stvaranje posebnih zajedničkih pravila koja se odnose na uzdržavanje.⁷³ Europska komisija stoga je 2005. godine sastavila prijedlog Uredbe o uzdržavanju, a ista je usvojena 2009. godine.⁷⁴ Njezin prikaz prelazi međutim okvire ovoga rada.⁷⁵

3.5. Odluke Suda u hitnom prethodnom postupku: povrat i roditeljska skrb nad djetetom nakon razvoda braka roditelja

Hitni prethodni postupak (u daljnjem tekstu; PPU)⁷⁶ uveden je odlukom Vijeća Europske unije od 20. prosinca 2007. godine, a primjenjuje se od 1. ožujka 2008. godine.⁷⁷ Riječ je novoj vrsti prethodnog postupka koji se može provesti

ty, OJ L 323, 13. 12. 1996. Konsolidiranu verziju Uredbe 1408/71 možete pronaći na <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/site/en/consleg/1971/R/01971R1408-20060428-en.pdf>. U međuvremenu je donesena i nova Uredba – *Regulation (EC) No 883/2004 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the coordination of social security systems*. Pojedine odredbe Uredbe 1408/71 ostaju i dalje na snazi o čemu vidi više na http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/social_protection/c10521_en.htm

⁷¹ Vidi više Petrašević (2009), str. 277-278.

⁷² Više o činjenicama samog slučaja vidi u: McGlynn, 2006, str. 50.

⁷³ Vidi: Tampere European Council 15 and 16 October 1999 Presidency Conclusions, t. 34., dostupan na http://www.europaparl.eu/summits/tam_en.htm (pristup 15. svibnja 2010.)

⁷⁴ Vidi: *Council Regulation (EC) No 4/2009 of 18 December 2008 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and cooperation in matters relating to maintenance obligations*, OJ L 7, 10.1.2009, p. 1–79.

⁷⁵ Više o ovoj uredbi vidi u: Župan, 2009.

⁷⁶ Premda smo postupak mogli nazvati *nužni* ili *žurni* prethodni postupak, u radu smo odlučili koristiti naziv „*hitni prethodni postupak*“ kao prijevod za englesku verziju „*urgent preliminary ruling procedure*.“ Usp. *mutatis mutandis* kod Čapeta et al. (2009), str. 115. U radu koristimo skraćenicu PPU kao opće prihvaćeni akronim koji dolazi od francuskog naziva *procédure préliminaire d'urgence*.

Napominjemo kako je prvotni prijedlog bio da se postupak naziva „*emergency preliminary ruling procedure*“. Vidi: *Discussion Paper on the treatment of questions referred for a preliminary ruling concerning the area of freedom, security and justice* (13272/06), str. 5.

⁷⁷ *Council Decision of 20 December 2007 amending the Protocol on the Statute of the Court*

isključivo za slučajeve iz područja slobode, sigurnosti i pravde, definirane u glavi V. Ugovora o funkcioniranju EU (dalje; UFEU).⁷⁸ Naime, određene vrste predmeta iz tog područja često traže hitno postupanje, pa je stoga provođenje redovitog prethodnog postupka u takvim slučajevima neprikladno. Primjenom PPU na svojevrsan je način omogućeno izdvajanje i prioritetna obrada slučaja koji zbog svoje prirode ili zbog važnosti prava o kojima se odlučuje, zahtijevaju iznimnu hitnost, čime je u njima uvelike smanjeno vrijeme potrebno za odluku u prethodnom postupku s prosječnih 16,8 mjeseci u 2008. godini na, u prosjeku, samo 2,1 mjesec.⁷⁹

Premda nije moguće unaprijed dati konačnu listu slučajeva u kojim se PPU može primijeniti, osobito jer je posrijedi područje koje je još u fazi evolucije, na temelju Upute⁸⁰ Europskog suda upućene nacionalnim sudovima i dosadašnje prakse suda, PPU je, među ostalim, moguće primijeniti i u bračnim stvarima i u pitanjima roditeljske skrbi.⁸¹ PPU je dosad zatražen u ukupno jedanaest slučajeva, a odobren je i primijenjen u sedam slučajeva.

Ovdje ćemo opisati dva slučaja koja su odlučena prema pravilima o PPU, a relevantna su za tumačenje Uredbe Brussels II bis: predmet *Rinau* te predmet *Detiček*.

U predmetu *Rinau* činjenice slučaja bile su sljedeće: Inga Rinau, državljanka Litve udala se 2003. godine za njemačkog državljanina. Supružnici su živjeli u Njemačkoj. Dva mjeseca nakon rođenja djeteta, roditelji počinju živjeti odvojeno i podnose zahtjev za razvod braka. Kći cijelo vrijeme živi s majkom, koja, uz pristanak svoga supruga, odlazi s kćeri na praznike u Litvu u lipnju 2006. godine, gdje međutim odlučuje ostati. U međuvremenu, njemački sud u Oranienburgu privremenom mjerom dodjeljuje skrbništvo ocu, što žalbeni sud i potvrđuje. Okružni sud u Litvi⁸² odbija zahtjev oca da se na temelju Haške konvencije iz 1980. godine i Uredbe Brussels II bis dijete vrati u Njemačku.

of Justice, 2008/79/EC, Euratom, OJ L-24/42.

⁷⁸ Prije je ova materija bila obuhvaćena glavom IV. UEZ-a te glavom VI. UEU-a.

⁷⁹ Vidi: *Annual Report*, 2008, str. 10. dostupna na <http://www.curia.eu> (pristup 5. prosinca 2009.) Tako je PPU, primjerice, u slučaju *Rinau* trajao 58 dana, u slučaju *Goicoechea* svega 40 dana.

⁸⁰ „Information Note on references from national courts for a preliminary ruling – Supplement following the implementation of the urgent preliminary ruling procedure applicable to references concerning the area of freedom, security and justice.” (Nakon stupanja na snagu Lisabonskog ugovora ova je uputa spojena s glavnom uputom u Information note on references from national courts for a preliminary ruling, 2009/C 297/01). Uputa je dostupna na službenim stranicama Europskog suda na <http://curia.europa.eu>.

⁸¹ Vidi slučajeve: *Rinau*, Europski sud, C-195/08 PPU i *Detiček*, Europski sud, C-403/09 PPU.

⁸² *Klaipeda regional court*.

Tu je odluku u povodu žalbe drugostupanjski sud u Litvi u ožujku 2007. preinačio te prihvatio zahtjev za povratom djeteta, pri čemu je, međutim, ovrha bila odgođena do okončanja drugih postupaka.

U lipnju 2007. godine sud u Njemačkoj donosi odluku o razvodu i istodobno konačno dodjeljuje skrbništvo ocu, naređujući majci da preda dijete. Žalba majke bila je bez uspjeha. Pred žalbenim sudom u Litvi ona, međutim, podnosi zahtjev za uskratom priznanja odluke njemačkog suda. Nakon što je takav zahtjev odbijen, ona se obraća Vrhovnom sudu koji, kao sud zadnje instance, na temelju čl. 234. UEZ-a podnosi Europskom sudu zahtjev za prethodno mišljenje.

U skladu s čl. 104.b. st. 1. Pravila postupka Europskog suda, litvanski Vrhovni sud zatražio je primjenu pravila hitnog prethodnog postupka (PPU), a svoj zahtjev za hitnim postupanjem temeljio je na činjenici da postupak za povrat djeteta već predugo traje. Uredba 2201/2003 propisuje, naime, povrat djeteta bez odgađanja, a najdulje u roku od šest mjeseci od izdavanja naloga za povrat. Nadalje, daljnja odgađanja dovela bi do nepopravljive štete jer bi se dijete još više otuđilo od roditelja s kojim trenutačno ne živi (oca). Pitanje suda bilo je usmjereno na to je li njemački sud u Oranienburgu bio ovlašten izdati potvrdu ovršnosti odluke o povratu djeteta jer nakon preinake odluke kojom je niži litvanski sud odbio povrat, uvjeti za izdavanje potvrde o ovršnosti prema Uredbi navodno nisu više bili ispunjeni.

Europski sud je, odlučujući o ovom zahtjevu, utvrdio obvezu litvanskog suda da bez daljnjeg odugovlačenja postupka izvrši odluku njemačkog suda, zaključujući da je

„...jednom kada odluka o odbijanju povrata djeteta bude donesena i dostavljena sudu države članice koji je izdao nalog za povratom, irelevantno je to što bi eventualno odluka o odbijanju povrata naknadno bila obustavljena, izmijenjena, stavljena izvan snage ili zamijenjena drugom odlukom o povratu, dokle god se povrat djeteta uistinu nije dogodio. Kako ne postoji sumnja u vjerodostojnost potvrde o ovršnosti naloga, a taj je nalog donesen u skladu s Uredbom, na domaćem [litvanskom] sudu je da izvrši nalog i bez daljnjeg ispitivanja naredi povrat djeteta.“⁸³

U drugom predmetu riješenom u hitnom prethodnom postupku bilo je riječi o razvodu braka između slovenske državljanke (Detiček) i talijanskog državljanina (Sgueglia), koji su nakon 25 godina braka pokrenuli brakorazvodnu parnicu. Nadležni talijanski sud⁸⁴ 25. srpnja 2007. donio je odluku kojom pri-

⁸³ Predmet *Rinau*, Europski sud, C-195/08 PPU, par. 89.

⁸⁴ *Tribunale di Tivoli*.

vremeno dodjeljuje skrbništvo nad maloljetnom kćeri njezinu ocu te naredio privremeni smještaj djeteta u domu za djecu u Rimu. Istoga dana, majka bez dopuštenja oca odvodi dijete u Zgornje Poljčane (Slovenija). Okružni sud u Mariboru kao i Vrhovni sud Slovenije, priznaju odluku talijanskog suda. Međutim, nedugo nakon što je donesena odluka o priznanju, sud u Mariboru je dodijelio privremeno skrbništvo majci.⁸⁵ Kada je otac zatražio izvršenje naloga, mjesno nadležni sud u Slovenskoj Bistrici 2. veljače 2009. godine odgodio je ovrhu naloga o povratu djeteta do konačne odluke talijanskog suda u brakorazvodnoj parnici. Otac je zbog toga uložio žalbu višem sudu u Mariboru, koji je odlučio uputiti zahtjev za prethodno tumačenje Europskom sudu, uz primjenu pravila PPU. Europski sud je prihvatio argumentaciju talijanskog suda prema kojoj bi daljnje odgađanje postupka bilo suprotno interesu djeteta te moglo uzrokovati nepopravljivu štetu – otuđenje djeteta od roditelja s kojim ne živi.⁸⁶ Nakon provedenog hitnog postupka, Europski sud je u meritumu zaključio da

„...sud države članice u kojoj se dijete nalazi ne može privremeno dodijeliti skrbništvo nad djetetom drugom roditelju, ako je stvarno nadležni sud u drugoj državi članici već donio odluku u istoj stvari i (privremeno) dodijelio skrbništvo drugom roditelju, a takva je odluka priznata na teritoriju te države.“⁸⁷

Zahtjev u predmetu *Detiček* bio je ujedno i prvi slovenski zahtjev za pokretanje prethodnog postupka pred Europskim sudom uopće koji je, među ostalim, odlučen prema pravilima o novom hitnom prethodnom postupku.

IV. Zaključak

Praksa europskih sudova u predmetima u kojima se odlučivalo o razvodu braka i njegovim posljedicama, kako imovinske, tako i druge naravi, postupno nameće nacionalnim sudovima prihvaćanje nekih zajedničkih standarda. Iako harmonizacija u području materijalnog obiteljskog prava u Europi razmjerno sporo odmiče, postojanje europskih pravosudnih institucija mjerodavnih za postavljanje zajedničkih mjerila ponašanja kako u vezi sa standardom zaštite ljudskih prava, tako i u vezi s implementacijom rastućega korpusa europskog prava, sve više postavlja pitanje harmonizacije u načinu postupanja sudova i drugih nadležnih tijela kada je posrijedi odlučivanje o pravima zainteresiranih

⁸⁵ Sud je svoju odluku temeljio na čl. 20. Uredbe Brussels II bis i čl. 13. Haške konvencije iz 1980. godine. Vidi par. 24 presude. Razloge za takvu odluku vidi u par. 25 presude.

⁸⁶ Više o razlozima primjene PPU vidi u par. 30 presude.

⁸⁷ Vidi par. 61 i izreku presude. Zahtjev je bio zaprimljen 20. listopada, a Sud je odluku donio 23. prosinca 2009., dakle u roku od 64 dana.

strana (bračnih drugova, djece i trećih osoba) u povodu i nakon prestanka braka, odnosno bračne zajednice.

Iz analiziranih slučajeva može se izvesti nekoliko općih zaključaka.

Prvo, nacionalni sudovi raznih europskih zemalja ne uspijevaju uvijek osigurati adekvatnu zaštitu u predmetima u kojima se nakon razvoda braka uređuju odnosi bračnih drugova, njihova imovinska prava i obveze, kao i status i prava djece i drugih uzdržavanih osoba. Zbog izrazite različitosti, pa i svojevrsnog rivaliteta nacionalnih pravnih sustava i institucija u ovom području (koji je opstao i unatoč proklamacijama o „zajedničkom europskom pravosudnom području“), intervencija zajedničkih europskih pravosudnih institucija nužna je i potrebna.

Drugo, približavanje praksi – koje s vremenom može dovesti do harmonizacije – izraženije je na procesnoj razini, gdje se u primjeni nekih općih standarda, poput prava na pravično suđenje u razumnom roku, stvorila važna masa europske jurisprudencije. Međutim, pojedini univerzalni procesni standardi kroz svoju primjenu u specifičnoj materiji brakorazvodnog prava povratno utječu i na supstancijalna pitanja, pa tako imaju i refleksni učinak na primjenu materijalnog prava (procesna pitanja kao što su pravo na sud, brz postupak i djelotvornu ovrhu, mogu konzekvencijalno imati bitan učinak na ostvarenje drugih prava, npr. prava na dom, obiteljski život i privatnost).

Kako pokazuju prikazani predmeti strasbourškog suda, upravo u vezi s osiguranjem prava na pristup sudu, kao i prava na suđenje u razumnom roku te djelotvornu ovrhu sudskih odluka manifestirala se veća teškoća pri konkretnom razrješavanju klupka kompleksnih, emotivnih i nerijetko konfliktnih odnosa do kojih dolazi u povodu razvoda braka. Osobito, pokazalo se da su pojedini pravni sustavi manjkavi u pružanju djelotvorne pravne zaštite, a još više u djelotvornom ostvarenju njezina sadržaja. Već i razmjerno površna analiza predmeta u kojima je bila potrebna intervencija vrhovnih europskih pravosudnih institucija, ukazuje na to da su problemi ovoga tipa osobito izraženi u nekadašnjim tranzicijskim državama, među kojima je i Hrvatska.

Treće, u kontekstu potrebe osiguranja djelotvorne pravne zaštite, upravo predmeti ove naravi provocirali su jasne smjernice europskih sudova o potrebi da se, rješavajući o posljedicama razvoda braka, nacionalni sudovi postave aktivno te svojoj aktivnosti pristupe bez prekomjernog formalizma, uzimajući u obzir i osnovne postulate na kojima izrastaju europske integracije. Ocjenjujući rad nacionalnih sudova, europski su sudovi u vječnoj debati između pobornika raspravnog i pobornika istražnog načela jasno stali na stranu sudačkog aktivizma (pri čemu se ovaj pojam ima više tumačiti kao aktivno planiranje, usmjeravanje i vođenje postupka – *judicial case management* – negoli kao

izraženi pravno-politički angažman suda). Ujedno, oni su dali i jasan signal državama o tome da su na europskom području potrebni brzi, snažni i djelotvorni mehanizmi za ostvarenje sudskih odluka donesenih kako u statusnim pitanjima (npr. roditeljske skrbi, susreta i druženja te povrata djeteta), tako i u imovinskim pitanjima (npr. podjele bračne imovine i uzdržavanja). Iako se, samorazumljivo, u vezi s rješavanjem statusnih pitanja redovito isticala potreba hitnosti, razrješavanje imovinskopravnih posljedica prestanka braka često se u praksi europskih sudova također smatralo prioritarnim zadatkom.

Četvrto, praksa europskih sudova redovito ukazuje na potrebu da i u bračnim i obiteljskim sporovima nacionalne institucije prevladaju ograničeni horizont vlastite uže sredine te da u predmetima s prekograničnim elementom odbace nerijetko postojeće lokalpatriotske sklonosti prema strankama iz „vlastitog“ pravnog sustava. Takav postulat ujedno može podrazumijevati i neformalistički i rezultatu usmjeren pristup (kao što zorno pokazuje predmet *Humer*). Za sudove, on u kontekstu Europske unije konkretno znači i potrebu da se brzo i djelotvorno prihvaćaju odluke drugih europskih nacionalnih sudova i državnih tijela, čije bi se zaključke trebalo maksimalno uzimati u obzir i priznavati u postupku u kojem neće biti moguće koristiti postupovne posebnosti radi izvođenja manevara kojima se zaobilazi svrha europskih propisa o uzajamnom priznanju i izvršenju odluka. Štoviše, odlučujući u pitanjima priznanja odluka o roditeljskoj skrbi, došlo se na prag usvajanja novog pristupa koji bi uvodio integralnu obvezu priznavanja odluka drugih nacionalnih europskih sudova.

Sveukupno, praksa najviših europskih sudova – možda i više od ponekih kontroverznih mehanizama normativnog ujednačavanja europskog bračnoi-movinskog prava – stvara potencijal da nacionalni sudovi (koji su i sami, u određenom smislu, europski sudovi) u sve većoj mjeri počnu mijenjati i vlastiti procesni identitet, djelujući tako da pokazuju da sebe same ne shvaćaju više isključivo kao bastione lokalnog i nacionalnog prava, već kao svjetionike zajedničkog europskog pravosudnog područja.

Literatura

➤ **Boele-Woelki 2008**

Boele-Woelki, K., To be or not to be; Enhanced Cooperation in International Divorce Law within the EU, VUWLawRw 43(2008)39(4).

➤ **Čapeta 2002**

Čapeta, T., Sudovi Europske unije – Nacionalni sudovi kao europski sudovi, IMO, Zagreb, 2002.

➤ **Čapeta et al. 2009**

Čapeta, T., Đurđević, Z., Goldner Lang, I., Lapaš, D., Mataija, M., Perišin, T., Podoljnak, R., Rodin, S., Selanec, G., Vasiljević, S., Reforma Europske unije – Lisabonski ugovor, NN, Zagreb, 2009.

➤ **Dutertre 2006**

Dutertre, G., Izvodi iz najznačajnijih odluka Europskog suda za ljudska prava, Službeni glasnik, 2006.

➤ **Hrabar 2002**

Hrabar, D., Status imovine bračnih drugova – neka pitanja i dvojbe, Pravo u gospodarstvu, 41(2002)6, str. 43-62.

➤ **Josipović 2005**

Josipović, T., Načela Europskog prava u presudama suda EZ, Narodne novine, Zagreb, 2005.

➤ **Majstorović 2008**

Majstorović, I., Harmonizacija i unifikacija europskog obiteljskog prava – temelji, načela i prijepori, doktorska disertacija, Pravni fakultet u Zagrebu, 2008.

➤ **McGlynn, 2006**

McGlynn Clare, Families and the European union, Cambridge Univeristy Press, New York, 2006.

➤ **Petrašević 2009**

Petrašević, T., Dijete u pravu Europske unije u: Rešetar B., (ur.), Dijete i pravo, Pravni fakultet u Osijeku, 2009., str. 273-295.

➤ **Rešetar 2008**

Rešetar, Branka, Pravna zaštita prava na susrete i druženje u obiteljskom pravu, doktorska disertacija, Zagreb, 2008.

➤ **Uzelac 2010**

Uzelac, A., Pravo na pravično suđenje u građanskim predmetima: Nova praksa Europskog suda za ljudska prava i njen utjecaj na hrvatsko pravo i praksu, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Zagrebu, 60(2010)1, str. 101-148.

➤ **Župan 2009**

Župan, M., Ostvarivanje prava djeteta na uzdržavanje u međunarodnom privatnom pravu Europske unije, doktorska disertacija, Rijeka, 2009.

Pravni fakultet u Osijeku

**Imovinskopravni aspekti razvoda braka
-hrvatski, europski i međunarodni kontekst-
Rešetar, B. i Župan, M. (ur.)**

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Osijek, 2011.
Copyright 2011

Slađana Aras, Josip Berdica, Jasna Brežanski, Anica Čulo, Zvonimir Jelinić,
Hrvoje Kačer, Senija Ledić, Irena Majstorović, Ines Medić Musa, Ivana
Milas Klarić, Tunjica Petrašević, Vjekoslav Puljko, Ana Radina, Branka
Rešetar, Paula Stojčević, Ivana Tucak, Alan Uzelac, Nikol Žiha, Josipa
Živić, Mirela Župan, Sandra Winkler

Izdavač

Pravni fakultet u Osijeku

Urednice

Branka Rešetar
Mirela Župan

Lektorica

Marica Grigić

Recenzentice

Prof. dr. sc. Dubravka Hrabar
Prof. dr. sc. Bernadet Bordaš

Tisak

Gradska tiskara Osijek, d.d.

Naklada

200 komada

Obiteljskoppravna biblioteka: 3

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Gradske i
sveučilišne knjižnice Osijek pod brojem 130121088
ISBN 978-953-6072-57-6
EAN 9789536072576

Izdavanje knjige je odobrio Senat Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u
Osijeku na 7. sjednici u akademskoj godini 2010./2011., od 23. svibnja 2011.

Pravni fakultet u Osijeku

**Imovinskopravni aspekti razvoda braka
-hrvatski, europski i međunarodni kontekst-**

Rešetar, B. i Župan, M. (ur.)

PFO

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

PRAVNI FAKULTET OSIJEK

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera
Osijek, 2011.